

Употреба на предлозите в езика на Матей Преображенски

Иво Братанов

Use of prepositions in the language of Matthew Preobrazhenskiy: The report is devoted to a still unstudied problem – the usage of prepositions in the books of Matthew Preobrazhenskiy. In the stated study is cleared the usage of the prepositions без, в, до, за, зад, заради and из. The language material is extracted from The Handwritten literary collection of Matthey Preobrazhenskiy, written in 1853, and from his typed books.

Key words: *Matthey Preobrazhenskiy, prepositios, Bulgarian renaissance, language.*

ВЪВЕДЕНИЕ

Матей Преображенски¹ е сред заслужилите книжовници от Търновско, които работят през третата четвърт на XIX век. Книжовното му дело обхваща един ръкописен сборник, озаглавен Книжица ма'лаа, съдържа'щаа въ себѣ оу'ста'въ чиноположе'ніа мона'шескагѡ ѡбръза², и шест печатни книги – МОЛѢБНЫ КАНОНЫ, ПОДОБЫИ на осымѣхъ гласове, ПРИТЧИ ВАРЛААМОВЫ, ПОВѢСТИ НА ИЗГУБЕНО-ТО ДѢТЕ. И ВЕЛИСАРИА, ЗАЩИТА НА ПРАВОСЛАВІЕ ТО и ПРИКАСКИ или Нравоучителни примѣри³. Тези трудове нареждат отец Матей сред най-плодовитите автори от Търновския край, изявили се по онова време. Затова и езикът на Матей Преображенски представлява интерес от гледна точка на историята на новобългарския книжовен език.

Настоящият доклад е посветен на употребата на предлозите в книгите на отец Матей. Поради напълно разбираемите ограничения в обема на настоящото изследване, тук ще разгледам употребата на предлозите без, в, до, за, зад, заради и из. С цел да се постигне съпоставимост, като методически образци използвам класическите изследвания на Ралица Цойнска за езика на Йоаким Кърчовски [8], на Кина Вачкова за езика на Добри Войников [3] и на Васил Друмев [4] и на Диана Иванова за езика на Григор Пърличев [5].

ИЗЛОЖЕНИЕ

Както в съвременния български книжовен език, така и в езика на проучваните книги предлозите не се изменят по форма. Някои от тях имат фонетични варианти, например въ – во, къ – ко. При други предлози са открити правописни варианти, свързани с употребата на някои букви (ѡ, ѣ, ѡ, ѣ и ꙗ) и на надредните знаци, вж. например ѡ (РС, с. 149, 190) и отъ (МК, с. 47; ЗП, с. 1), безъ (РС, с. 163, 199, 210) и безъ (МК, с. V), иъ (РС, с. 148, 151, 153) и иъзъ (ПОГ, титулна страница).

Предлогът безъ служи за означаване на отсъствие, недостиг на нещо, вж. се'ла'хъ такà пра'здаенъ безъ ра'бота (РС, с. 198 – 199), безъ ни'какѡвѡ не'жда (РС, с. 174), се'о'рѡ оу'гра'сна безъ въ'тръ (РС, с. 210). Той се среща и в устойчивото съчетание безъ ма'лко (РС, с. 163).

Предлогът въ служи за означаване на пространствени значения. Той означава място, където прониква действието на глаголи за движение, направление: въ сѣ'ла'а ѡ-ѡ'нска гора х'о'ди'хъ (РС, с. 1), и та'мѡ ѡ и'до'хъ въ ѣ'ди'нъ мѣ'ти'рь р'с'скій (РС, с. 148 – 149), да и'демъ въ п'сти'на та (РС, с. 154), ѡ и'до'хъ въ не'а да са за се'ла (РС, с. 155), е'дны оти'дохъ въ гас'така (ПИД, с. 6). Предлогът въ означава също така място, в чиито

предели се намира или се извършва нещо, например Живѣ'ахъ дѣзъ прѣ'ждѣ въ ѡбщій мѣ'тирь (РС, с. 147), седа'хъ въ маца'рска та пладнынѣ (РС, с. 191), са'лтъ въ пссти'на та ли ѣ покал'нѣ; (РС, с. 154 – 155), въ нашы-тѣ страны (ЗП, с. 2).

Предлогът въ има и темпорални значения. Той означава отрязък от време, през което се извършва действието, например въ зѣ'мно врѣ'ма (РС, с. 150), въ вѣ'тхо то врѣ'ма (РС, с. 225), въ врематѣ на Дрометіана цара мвчитела (МК, с. 39), товѣ далѣ въ старостѣ ми ша о'сѣтро'и (РС, с. 153), въ смъртныа часѣ (ПРВ, с. 12). Открити са и съчетания на предлога въ с имена на месеци, вж. въ мѣ'зъ дпрі'лліи (РС, с. I), а също и с означения на конкретни години, например въ лѣ'то ѡ хрѣ'тѣ, 1828 (РС, с. I), въ лѣ'то: 1848 (РС, с. I), въ лѣ'то: 1845 (РС, с. II).

Предлогът въ означава и състоянието, в което преминава нещо (например ша на гласѣ въ блѣ'дъ да па'днышъ, сосъ женѣ ѡ гра'да сигишо'ра в РС, с. 153) или се намира нещо (например въ'двлѣ'нѣ па'днахъ! в РС, с. 222).

Предлогът въ се употребява и в съчетание със съществителното име со'нъ, като съчетанието означава **насън**, например ѣ та'мъ видѣ'нѣ ви'дѣхъ чѣ'дноѣ, въ со'нъ (РС, с. 168), ѣ то'зи гра'дъ цв гѣ въ со'нъ глѣ'дахъ, прили'чеши на не'гѣ (РС, с. 171), ѣ ми ка'за чи ви'дѣ'ваъ ѣ то'ѣ такѡвѣ подѡ'бнѡ, но дрѣ'го іѣче мѣ са пока'зала: хѣ'мъ въ со'нъ (РС, с. 190).

В редки случаи предлогът въ се използва като синонимен на предлозите *между* и *сред*, вж. 'И защото не'маши въ рѣ'сен тѣ дрѣ'гъ да зна'ѣ по во'лгарски ѡсвѣ'нъ не'го, за товѣ са прилѣ'пи'хъ при не'го (РС, с. 149).

Предлогът въ се употребява във фразеологизма *идвам в себе си* „идвам в спокойно, нормално състояние“ (за значението вж. [7, с. 181, кол. 2]), вж. 'И катѡ па'дна, дѣзъ тѣ'такси въ се'вѣ си до'йдѡ'хъ, ѣ мы'слѣ'хъ! (РС, с. 189).

В проучваните книги предлогът въ има два варианта – черковнославянска и народна. Черковнославянската форма во се употребява в модалното съчетание спаси'са во хрѣ'тѣ (РС, с. 155) и във фразеологизирания израз во вѣ'ки вѣ'ковѣ (МК, с. 40), който е черковнославянизъм (вж. черковнослав. во вѣ'ки вѣ'ковѣ). Матей Преображенски обаче в подобни случаи употребява и народната форма въ, вж. ѣ да хва'ла' спѣла на'шегѡ іиса хрѣ'тѣ, сигѣ ѣ вы'наги, ѣ въ безкра'йны тѣ вѣ'кѡви, дми'нъ (РС, с. 226 – 227), и да славимъ заедно съсѣ светитѣ неговы ангели, и съсѣ всички тѣ светіи, пречестно то великолѣ'по то има, на животѡрашѣ тѣ Троица на Отца и Сына и светѡго Дѣ'ха, сега и вынаги, и въ безкра'йны тѣ вѣ'ковѣ, аминь. (МК, с. 47).

Предлогът до служи за означаване на граница по отношение на пространство (вж. до църкѡвѣ тѣ в МК, с. 45), време (вж. се товѣ мы'слѣ, чѣ'къ до вечерѣ в РС, с. 196 – 197) и състояние (вж. а иска онова, което е близо до неговія умъ в П, с. 3).

Предлогът *за* служи за означаване на характера на отношението след глаголи, които показват мислене (вж. сѣ *за* оуѣнж'зи^{тх}мы'слах' в РС, с. 205) и научаване (вж. например отъ части са навсичхѣ, и *за* т'вхнж тж дарвж в МК, с. 46).

Предлогът *за* означава също така предназначение, вж. МОЛѢБНЫ КАНОНЫ Ко сватомъ славномъ мчченикѣ МИНѢ *за* изгвѣна вещь, и Ко св. свещенномъчченикѣ АНТИПѢ *За* зжбоболь и главоболь и *за* дрѣги болѣсти (МК, титулна страница), Пѣніе ко светомъ свещенномъчченикѣ Антипѣ, *за* зжбоболь, и главоболь (МК, с. 22), ПОДОБЫИ на осмѣт'вхъ гласове *За* овччєніе на новоначалнытѣ (ПОГ, титулна страница), ако е болєстѣта нѣкоя лична и знанна, то Богъ далъ докторы (хекимы), *за* наше т'влесно ѡт'вшеніе (МК, с. III); А ко ли е болєстѣ-та нѣкоя незначна, а то свети отцы наредили различни молитвы, *за* всакій недѣлгъ, и *за* всакж слѣчкж (МК, с. III), ще послужатъ баремъ за прочитъ на онези (П, с. IV)

Предлогът *за* означава и отношения за цел, например кои'то *за* бѣа оуѣми'ратъ (РС, с. 204), кои'то оуѣмрѣ *за* хрѣта (РС, с. 203).

В проучваните книги предлогът *за* изяснява и характера на отношението след глаголи като *говоря*, например да са разгова'реми *за* разл'ичны ра'боти (РС, с. 218) и да са разгова'реми *за* со'ница (РС, с. 218).

Сложният предлог *заради* е синонимен на *за* в причинно-целевите му употреби и значения (срв. [6, с. 424]). Той също така посочва причината като мотив за дадено действие или събитие, вж. цѣв притѣ'глихѣме зарадди^{тх}мж'ки разл'ични (РС, с. 204), а *зъз* нигдѣ до кра'й не претерпѣ'хъ, и зарадди товѣ ѡ д'ѣ'вола ѡдоле'нъ вы'хъ: (РС, с. 152).

В редки случаи предлогът *за* се среща на места, където в съвременния български книжовен език не би се употребил предлог, например а дѣши тѣ са въ возждєлє'нно то мѣ'сто, *за* кое'то вса'кѣи жел'ѣи (РС, с. 205).

Предлогът *за* служи за означаване на място откъм гърба на някого или в задната част на нещо, вж. а въ ѡлта'ре са видѣши *затъ* престо'ла ѡвразъ (РС, с. 187)

Предлогът *изъ* служи за означаване на отделяне, отдалечаване от вътрешността на нещо. Докато в съвременния български книжовен език това значение на предлога *из* е стеснено от предлога *от* (срв. [6, с. 425]), в езика на Матей Преображенски то е обичайно, например иъ мѣти'ра иъла'зохъ (РС, с. 148), еднѣ фидд'нка че'сто ва'диш ли а' иъ землѣ та (РС, с. 151), и иъ ке'лѣа та истропвлѣ (РС, с. 153), ПОДОБЫИ на осмѣт'вхъ гласове [...] съвраны иъзъ църковнытѣ книги (ПОГ, титулна страница).

Предлогът *изъ* означава също така движение без определена посока в границите на определено пространство (срв. [6, с. 425]), вж. иъра'атъ иъ водѣ та (РС, с. 156), иъла'зохъ иъ горѣ та (РС, с. 180) и движение по продължението, по дължината на нещо, например варв'в'хъ иъ еднѣ ра'вноє по'лѣ (РС, с. 168).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Направеният преглед на употребата на предлозите *без, в, до, за, зад, заради* и *из* показва, че Матей Преображенски използва посочените предлози почти по същия начин, както те се употребяват в съвременния български книжовен език. Така книгите на отец Матей се включват в процеса на установяване на употребата на тези предлози в новобългарския книжовен език.

БЕЛЕЖКИ

1. Настоящият доклад е част от по-голямо изследване, в което ще бъдат разглеждани всички особености на езика на Матей Преображенски.

2. Сведения за Ръкописния сборник на о. Матей вж. в [1, с. 87]. В предложеното изследване този сборник ще бъде означаван със съкращението РС.

3. Опис на печатните книги на Матей Преображенски вж. в [2, с. 39 – 42]. В предложеното изследване те ще бъдат означавани съответно със съкращенията МК, ПОГ, ПРВ, ПИД, ЗП и П.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Братанов, И., Графични особености на Ръкописния сборник на Матей Преображенски. – Научни трудове на Русенския университет „Ангел Кънчев”. Т. 45, серия 5.2 – Езикознание и литературознание. Педагогика и психология. Русе, 2006, с. 87 – 91.

[2] Братанов, И., Печатните книги на Матей Преображенски. – Известия на Научния център „Св. Дазий Доростолски”. Кн. III. Силистра, 2008, с. 38 – 46.

[3] Вачкова, К., Добри Войников и формирането на новобългарския книжовен език през третата четвърт на XIX в. Дисертация за присъждане на научната степен “кандидат на науките”. Машинопис. С., 1980, 460 с.

[4] Вачкова, К., За установяването на нормативност в морфологията на новобългарския книжовен език (Върху материал от творчеството на Васил Друмев). Шумен, Издателство „Алто”, 1998, 170 с.

[5] Иванова, Д., Григор Пърличев и българската книжовноезикова ситуация през 60-те – 80-те години на XIX век. Пловдив, Издателство МАКРОС 2000, 1995, 224 с.

[6] Граматика на съвременния български книжовен език. Т. II – Морфология. С., Издателство на БАН, 1983, 512 с.

[7] Речник на съвременния български книжовен език. Главен редактор акад. Стоян Романски. Т. III (Р – Я). С., Издателство на БАН, 1959, 696 с.

[8] Цойнска, Р., Езикът на Йоаким Кърчовски. С., Издателство на БАН, 1979, 356 с.

За контакти:

Иво Маринов Братанов, СОУ „Христо Ботев” – Русе, e-mail: ibratanov@abv.bg

Докладът е рецензиран.